

ДР БОРБЕ ИГЊАТОВИЋ

Љубен Каравелов о „Мемоарима“ Проте Матије Ненадовића

Љубен Каравелов је један од ретких страних књижевника који су се формирали делимично и под утицајем српске књижевности и једини бугарски писац који је утицао, у неку руку као претходник Светозара Марковића, на српску књижевност. Временски пре Марковића, а потом и заједно с њим, он је допринео трежњењу од лажног заноса романтичарских песника епигона. Његову тренутну и скромну улогу не треба заборавити кад год је реч о настајању реалистичког правца у нашој књижевности.

Још као дечак Каравелов је имао познанике Србе. У родној Копривштици његов учитељ је био Борбе Божиловић, некадањи секретар кнеза Милоша, који је одушевљавао своје ученике приповедањем о српским устанцима. У Пловдиву Каравелов се упознаје са Андријом Ковачем, професором латинског језика, пореклом из Војводине. Тада је прочитао и прве српске књиге. „Друге књиге“ — пише он у успоменама из бачких година — „које су веома много утицале на мене биле су српски зборник „Невен-Слоге“ и „Косовка“, тј. она неписмена књижица у којој се опевају српски јунаци са Косова... Ове две књижице и „Рыцари лебеда“ ја сам знао наизуст. Из „Невен-Слоге“ научио сам да поштујем Црногорце и да се клањам њиховом јуначком духу“. Једне године његов отац (био је целебџија) повео га је да му помогне у послу; тада је посетио неке крајеве Бугарске, Србије и Македоније¹.

Нема сумње да су на њега веома јак утисак оставили романтичарски стихови чланова Дружине младежи српске у „Невен-Слоги“; међу објављеним песмама има их и са мотивима о робовању бугарског народа под Турцима, о словенској солидарности и узајамном помагању Јужних Словена у ослободилачкој борби, што ће га касније стално инспирисати у књижевном стваралашту и публицистичком раду.

Пријатељске везе са Србима Каравелов ће одржавати и касније. Деценију је провео у Русији (1857—1866), и у њој је било

¹ Л. Каравелов, Записки за Българија и за българите. Избрани произведения 3, София, 1856, 137—138.

доста Срба студената, међу којима су: Васа Пелагић, Живојин Жујовић, Димитрије Бурић, Сава Грујић, Јован Дреч и други. Крајем децембра 1866. или почетком јануара 1867. он ће се упознати у Петрограду и са Светозаром Марковићем, који је активни члан омладинског друштва „Српска општина“, које ће од 1. јануара 1868. постати „Југословенска општина“ будући да су му се придружили и бугарски омладинци².

Фебруара 1867. Каравелов долази у Београд као дописник руских листова. Сем тога, он активно сарађује у либералним политичким и књижевним листовима и часописима. Врло брзо његове приповетке, које је написао у Русији или их сада пише, преводе се на српски. Каравелов учествује и у политичком животу бугарске емиграције у Србији, оснива у Београду Бугарски комитет, који организује чету с намером на пређе границу, без знања власти, и да дигне устанак у Бугарској. Због критичких написа у руској штампи о политици Илије Гарашанина и колебљивости кнеза Михаила у покретању ослободилачког рата, он ће морати да напусти српску престоницу и да пређе у Нови Сад. Онда ће бити веома пријатељски примљен, али ће га задесити и хапшење, после убиства кнеза Михаила, заједно са Владимиром Јовановићем.

Тако почиње његова жива политичка, публицистичка и књижевна радња међу Србима и о Србима, која траје све до његове смрти 1879. године. Међу његовим личним познаницима и пријатељима налазимо најзначајнија имена политичког и културног живота Србије шездесетих и седамдесетих година, почев од намесника Јована Ристића и Миливоја Блазнавца па преко либералних првака Светозара Милетића, Владимира Јовановића, Љубомира Каљевића, Стојана Бошковића, Милана Кујунџића-Абердара, Алимпија Васиљевића — све до Светозара Марковића и његових истомишљеника. Његове „српске“ приповетке (писао их је, у ствари, на руском) — „Је ли крива судбина?“, „Горка судбина“, „Сока“, „Наказао је бог“, „Из мртвог дома“ — биле су веома популарне и „брат Бугарин“ Каравелов сматран је исто толико српским колико и бугарским књижевником (преко двадесет превода на српски за његовог живота).

Савремена српска књижевност рано привлачи његову пажњу. Још у Москви он чита низ српских књига и уопште дела о Јужним Словенима. Природна је стога жеља бугарског књижевника да из Београда обавештава руску јавност о најновијим српским издањима. Полазећи од става да зближење међу словенским племенима Истока, Југа и Запада добија све већи значај, Каравелов држи да сваки Словен, који је способан за то, мора да помаже словенско

---

² Ђ. Игњатовић, Светозар Марковић и бугарски националноослободилачки покрет, Балканика IV, САНУ, Београд, 1974, 147—150; Светозар Марковић и „Српска-Југословенска општина“ у Петрограду, Историјски часопис.

³ Дж. Игњатович, Любен Каравелов и србското общество, Ниш, 1969.

зближење, а самим тим и развитак словенске самосвести, од које, по његовој оцени, зависи будућност Словена. И у жељи да и сам допринесе општесловенској ствари, Каравелов се одлучио да повремено саопштава читаоцима званичног часописа руског министарства просвете библиографске осврте на нове радове који се јављају на Словенском југу, не толико ради подробног разматрања посебних издања, колико да одређује њихов значај и карактер. Очигледна је његова намера и жеља да буде посредник између српске и руске књижевности, да допринесе популарисању српске књиге у Русији. Али он, лично и у преписци, такође тежи да омили код Срба и савремене напредне руске писце.

Каравелов је објавио само један такав библиографски осврт⁴ (други су остали у рукопису — недовршени и необјављени)⁵. Све приказане књиге су најновија издања, нека су изишла крајем 1867. године⁶. Међу њима су и „Мемоари Проте Матије Ненадовића”, које је издао песник Љуба П. Ненадовић, његов син, крајем јула те године⁷. С њима, заправо с једним одломком, Каравелов је могао да се упозна још у Русији⁸.

Рецензент истиче да мемоари о којима говори не припадају државнику или дипломати, као што је, рецимо, један Гизо; то су записи српског свештеника који је живео у време прве и друге српске револуције, у доба устанка за ослобођење. То су казивања човека који је и у цркви, и у Правитељствујушчем совјету, и на бојном пољу, и у кабинетима страних дворова бранио интересе свог народа.

Каравелов упознаје руског читаоца укратко са биографијом Проте Матије; он је син знаменитог Алексе Ненадовића, ваљевског

---

⁴ Журнал Министерства народного просвещения, Москва, 1868, XL, књ. 138, 889—890; Южнославянская библиография за 1867 г.

⁵ Из архива на Л. Каравелов — рѣкописи, материали и документи, Софија, БАН, 1964.

⁶ Каравелов је приказао следећа издања: Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, скупио Богољуб Петрановић; Гласник Српског ученог друштва XXI и XXII; Рад Југославенске академије знаности и умјетности I, Загреб; Мемоари проте Матије Ненадовића. Издао Љ. Ненадовић; Српско-далматински магазин за годину 1867, XXVI, Задар; Извод из српске граматике, за ученике средњих школа. Издао Јован Бошковић; Српска синтакса, написао Јован Бошковић; Правни обичаји у Славена. Написао др Валтазар Божишић, Загреб; Историја народног образовања код Срба. Написао Алимпије Васиљевић; Историја српске књижевности. Написао Стојан Новаковић. Све књиге, сем где је назначено, штампане су у Београду 1867. године.

⁷ Мемоари Проте Матије Ненадовића. Издао Љубомир Ненадовић. Београд, 1867, 382, с, са сликом писца.

⁸ Записки Протоиерея Матвея Ненадовича. Русская беседа, Москва, 1859, XIII, Смесь, с. 1—52; XIV, Смесь, с. 1—56 (превод према тексту „Мемоара” објављеном у „Шумадинци”). Из сачуваних библиографских листића у Каравеловљевој заоставштини може се закључити да је веома пажљиво пратио све што се писало о Јужним Словенима у Русији и у другим словенским земљама.

кнеза, кога су на превару убиле београдске дахије почетком 1804. године, месец дана пре избијања првог српског устанка. Алексин брат, Јаков Ненадовић, учествовао је живо у српској револуцији; храбрио је народ, помагао му у свему, и под Карађорђеом постао је војвода Ваљевске нахије. Стриц је веома волео свог братанца и Прота Матија Ненадовић врло брзо је постао познат; сва Србија сматрала га је за веома паметног, енергичног човека и ватреног родољуба. Стриц и синовац радили су заједно; наоружали су Ваљевску нахију, а како се она налази на обалама Саве, прекопута Срема (под аустријском влашћу), имала је посебан значај за целу Србију. Ненадовићи су куповали у Аустрији оружје и барут, и слали га осталим нахијама. Прва пушка коју је Карађорђе испалио на Турке прошла је кроз руке Матије Ненадовића.

Каравелов говори и о дипломатској активности Проте Матије 1804. године, кад је као изасланик ишао у Русију да тражи помоћ од цара Александра I и да опише у каквом се стању налази српски народ и његове вође. Петроградски двор примио је Матију Ненадовића веома пријазно и обећао да ће се Русија засад (у то доба она је још била у мирним односима с Портом) постарати да наговори султана да да српском народу нека права, а уколико буде могуће — да изради за Србе и независну унутрашњу управу. Тако су Срби, према свету руске владе, избегавали сукобе с Турцима, ишчекујући да виде какви ће бити резултати преговора Русије с Портом. Али ишчекивање није дуго трајало; мржња угњетеног народа према tlačитељима била је тако силна да није прошло ни месец дана по повратку Матије Ненадовића из Петербурга и Срби су већ с оружјем у руци тражили своја права и почели крвави ослободилачки рат. Каравелов оцењује да ови сукоби нису имали већи значај док Русија 1806. није објавила рат Турској. Кад се у Србији пронео глас да је руска влада опозвала свог посланика из Цариграда, Срби су се одушевили и за кратко време успели да узму од Турака неколико утврђења. У то време у Београд је стигао руски посланик, и између Србије и Русије био је закључен уговор; потом су Срби послали у Влашку своје изасланике и с руским главнокомандујућим договорили се о плану акција.

У приказу се говори и о улози Проте Матије у стварању првих устаничких органа власти; Прота је био и један од првих чланова Правитељствујућег совјета српског који је био установљен одмах чим је плану устанак. Затим се објашњавају компетенције Совјета; да врши административну и судску власт у целој земљи и начин избора: прве српске совјетнике изабрао је сам народ. Свака нахија бирала је нахијску скупштину, која је затим бирала једног члана, давала му писмено овлашћење и слала га у Совјет да брани интересе своје нахије и српске интересе уопште. Приликом одласка на дужност изабрани совјетник је полагао заклетву у нахијској скупштини пред целим народом — да ће служити Србији верно и правично, да ће штитити народ од сваког насиља и да ће непристрасно судити.

Каравелов сматра да се из Караборђевог писма, објављеног у Протиним успоменама, јасно види какав је био значај Правитељствујушћег совјета српског и какви су људи били совјетници. Караборђе је, наиме, тим писмом наредио да се за чланове Совјета изаберу најбољи, најпаметнији, најпоштованији, најчаснији и најправеднији људи. Совјетник је одмах губио свој положај и долазио под суд уколико би прећутао о некој злоупотреби полицијских, судских и других старешина и уколико их не би позвао на одговорност. Такав сличан пример, истиче Каравелов, наводи се у „Мемоарима“ кад је сам Караборђе предлагао Правитељствујушћем совјету српском 1805. да искључи из својих редова совјетника Јакова Ненадовића због неке незнатне кривице. На исти начин биране су и судије нахијских судова. Каравелов посебно наглашава да је над Правитељствујушћим совјетом српским постојала друга виша власт — народна скупштина, која се састајала сваке године, разматрала приходе и издатке државе, судила или мирила Вожда са совјетницима уколико би дошло до свађе, и решавала о рату и миру.

Говорећи о облику власти, Каравелов напомиње да се српски народ, који је 400 година био под турским ропством, одмах постао, чим се ослободио, да се установи правилна и праведна управа и да организује свој начин живота према древном словенском обичају. Дугогодишње туђинско угњетавање и варварско, необуздано турско господство нису могли да униште слободољубиви дух слободног народа у давна времена, и Срби су за тренутак тако рећи доживели свој препород и присетили се старих дана и ондашњих народних обичаја. Ову појаву Каравелов пореди с догађајима код Чеха у доба хусистичких ратова (1415—1430). Истовремено, имајући у виду руске читаоце, он истиче да је првобитно устројство Правитељствујушћег совјета српског било установљено према нацрту Србина Тодора Филиповића, професора универзитета у Харкову; касније он је постао познат под именом Боже Грујовића. Кад су Срби устали на Турке, Филиповић је напустио универзитетску катедру, дошао у Србију и својим знањем учинио велике услуге држави која се рађала.

Каравеловљевој оцену „Мемоара“ Проте Матије Ненадовића прихвата и наша савремена историографија; наиме — да су веома важни за историју српске револуције, нарочито у западном делу Србије — у Мачви и на Дрини. Иако нису написани систематски, и без подробне анализе политичких догађаја — чак у њима има ствари без икакве важности за историју Србије — Каравелов, ипак, полазећи од стања младе српске историјске науке, и од чињенице да је о српској револуцији, а посебно о времену Караборђевог, писано мало до тренутка објављивања Протиних „Мемоара“, а материјала било још мање, сматра да ће они донети огромну корист онима који се интересују и баве историјом српског народа. Каравелов је тачно запазио да би за историографију устанка било веома важно кад би се појавили слични мемоари у којима би биле описане ратне операције и револуционарни догађаји у источној Ср-

бији, где су ратовали Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Стеван Синђелић и знаменити Хајдук Вељко Петровић. Каравелов је мишљења да је још могуће прикупити слична обавештења, јер у Србији још има живих учесника у првој српској револуцији који су се борили у редовима Хајдук-Вељковим, или људи који су слушали од очева и дедова подробности о устанку у источној Србији.

„Херојска, узвишена и поучна“ битка код Делиграда и Неготина, „величанствена слика“ Срба који су штитили Каменички шанца, недалеко од Ниша, где је 1809. године Стеван Синђелић са две хиљаде Ресавца пао као Леонида, за Каравелова је пример који обавезује младу српску историографију да опише догађаје и у источној Србији. Кад је Синђелић увидео — описује Каравелов овај догађај руским читаоцима — да не може да се бори с турским снагама које су имале 25—30.000 људи, и кад је његов први командант Милоје Петровић одбио да му притекне у помоћ из другог шанца у близини, он је запалио барутни магацин и заједно с три хиљаде Турака одлетео у ваздух. Споменик који је остао после ове битке и који сведочи о одважности српских јунака страшнији је од спартанског споменика; Турци су од лобања српских бораца подigli недалеко од Ниша кулу, која је тек недавно била уништена. Он упућује руског читаоца на записе Ламартина и Бланкија о Беле-куле и њеним јунацима. Таквом херојском смрћу, пише Каравелов, погинуо је касније, 1813, и Хајдук Вељко у Неготину.

Каравелов констатује са жаљењем да источни крајеви Србије до Тимока нису имали таквог певача као што је у западном делу био Филип Вишњић, и писца мемоара као што је био, како се види из објављене књиге, Прота Матија Ненадовић. Због тога су боље познати догађаји који су се збили у Шумадији и у западним областима Србије између Мораве и Дрине. Каравелов обавештава читаоце „Журнала Министерства народног просвешенија“ да се историјом српске револуције бави Лазар Арсенијевић Баталака, совјетник у оставци, коме је добро позната и руска литература. Арсенијевић већ више година скупља материјал за свој рад; а скупио је, према народном приповедању, и многе чињенице које се односе на источну Србију⁹.

Бугарски рецензент „Мемоара“ Проте Матије Ненадовића истиче њихов одређени значај за историју Србије у доба првог српског устанка. Кад је Карађорђе заједно с главним вођама српског народа после букурешког мира отишао у Аустрију, а одатле у Русију, Турци су опет напали Србију и без борбе покорили читаву земљу, заузели све шанчеве; српски народ, оставши без вођа, покорио се или разбежао. Онда је Матија Ненадовић са другим српским изасланицима отишао у Беч (1814) да тражи од Бечког конгреса, а, пре свега, од цара Александра I, помоћ и заштиту за српски народ.

---

⁹ Лазар Арсенијевић Баталака, Историја српског устанка, I—II, Београд, 1898, 1899.

У приказу се указује и на чињеницу да у мемоарима има много података о ставу руских дипломата према српским изасланицима на Бечком конгресу. Он иронично примећује да у то доба никоме и нимало није било стало до Словена или хришћана на Балкану. Аустрија и Енглеска још онда су узеле на себе улогу турских покровитеља; Француска је имала унутрашње слабости и била је равнодушна према свему осталом, а руска политика, коју је Метерних још онда ометао, као да је заборавила своју рођену браћу и савезнике, с којима је тек недавно ишла заједно против исконских непријатеља Словенства. Бечки конгрес није ништа учинио ни за Србију, ни за Црну Гору. Али су Срби ускоро скупили своје снаге и поново устали против Порте у пролеће 1815. године под вођством Милоша Обреновића. Сада, према оцени Каравелова, захваљујући неустрашивости српских вођа и покровитељству петроградске владе, Србија је била срећнија и скоро је стекла своју унутрашњу независност коју је Порта према уговору с Русијом 1829. морала да призна. Тако је српски народ постао господар у свом дому, а Србин слободан грађанин своје мале државе.

У закључку Каравелов изражава своје уверење да су „Мемоари” Проте Матије Ненадовића занимљиви и за руске научнике који се баве историјом словенских народа; у њима има такође неколико интересантних података о царевању Александра I.

Приказано издање пак он оцењује као сасвим добро, а руским читаоцима даје и његову цену — једна сребрна рубља у руском новцу.

Протини „Мемоари” били су повод за Каравелова да проговори о најновијим догађајима у Србији; његов осврт је међу првим приказима (пре њега приказе су написали само Михаило Ружић и Стојан Бошковић)¹⁰. То је и први приказ у иностранству, и вероватно један од веома ретких, ако не и једини. Иако је он више усмерен на то да упозна руску публику са садржином Протиних „Мемоара” него да их оцени као историјско и књижевно дело, да их пре свега, препоручи руском читаоцу заједно са осталим приказаним српским књигама, тим пре што је реч и о историјским збивањима у којима је на одређен и позитиван начин учествовала и Русија, сам избор „Мемоара” ради приказивања, а у суштини и веома повољна општа оцена коју је изрекао, показују да је Каравелов високо ценио успомене Проте Матије и као историјски извор и као књижевно остварење.

---

¹⁰ Милорад Радевић, Издања „Мемоара” Проте Матије Ненадовића, Зборник Историјског музеја Србије, 8—9, Београд, 1972, 128.